

תוכן העניינים

ט	שלמי תודה
1	מבוא
11	פרק ראשון
12	אספת הנבחרים החמישית: הבחירות שלא היו
31	בדרך לחלוקה: העימותים הפנימיים ביישוב יום הקרב וערכו הפוליטי
39	פרק שני
40	הנתיב לריבונות: מהנהלה אל ממשלה
51	מבנה הממשל: שרטוטים ראשוניים
64	הוועד הלאומי נדחק לקדמת הזירה במאוס החלטת הוועד הפועל הציוני באפריל
78	פרק שלישי
79	"הצל האדום" ומעורבותו של וייצמן
83	מהאנקדוטה אל הפוליטיקה
93	הדחתו של וייצמן וניסיונו לחזור לעשייה המדינית
118	ה"פאנים" וההד הקומוניסטי של המאבק הציוני שעתם של וייצמן וחבורת נאמניו מגיעה
138	פרק רביעי
139	רגעי ההכרעה המדינית
153	ההכרעה בווינגטון
171	ההכרעה בתל אביב
180	המינוי: וייצמן שב אל מרכז הבמה האבות והאמהות המייסדים
185	פרק חמישי
190	המאבק הפוליטי על גיבוש המבנה המשטרי
207	המחלוקת על הגדרת סמכויות הנשיא ההיערכות הפרלמנטרית למערכת הבחירות

224	ההקשרים המדיניים המצועפים של הבחירות שכפתח	פרק שישי
232	"זמן הכסף": ידידים, מקורבים ואנשי סתרים	
257	מאמץ מדיני אחרון ערב הבחירות בישראל	
270	מערכת הבחירות לאספה המכוננת	פרק שביעי
272	מפא"י מתארגנת	
277	ימים של בחירות	
288	מלחמה ושלום במערכת הבחירות	
292	הצבא והבחירות	
299	יום הבחירות והתוצאות	
306	"מדינאי בחורף": הנשיא הראשון	פרק שמיני
306	נשיא מועצת המדינה הזמנית: בישראל	
315	נשיא המדינה: הכהונה הראשונה	
341	הכהונה השנייה: סוף הדרך	
346		סיכום
352		ביבליוגרפיה
372		מפתח

מבוא

נְבִיט נָא רְגַע מַעְלָה, רַע. / רַק רְגַע.
וְיִסְפִּיק לְשֵׁנֵינוּ. / יוֹתֵר אֵין פְּנָאי. הַזְמַן
קוֹלֵעַ / אֶת אֶבְנֵי בְּחִלּוֹנֵינוּ.¹

"מדינת ישראל נוסדה באופן רבולוציוני, כלי בחירות וכלי דמוקרטיה, ואחרת אי אפשר היה, והיה חשוב יותר להקים את המדינה מאשר לדקדק בהלכות הדמוקרטיה". כך תיאר דוד בן-גוריון את המצב המשטרי והחוקי בארץ עד הבחירות לאספה המכוננת שהתקיימו ב-25 בינואר 1949. ידוע, הוסיף בן-גוריון, שזהו "סידור זמני". ובהגיע ההזדמנות הראשונה יימסר הכוח שנטלה לעצמה הממשלה והמועצה הזמנית, לעם שיבחר בבחירות דמוקרטיות את נציגיו ואלה יקבעו יסודותיה החוקיים של המדינה.²

המעשה המהפכני העיקרי שאירע ב-1948 היה ההכרזה על הקמתה של מדינת ישראל ב-14 במאי. במגילת העצמאות נכתב, ביוזמתו של בן-גוריון, כי "אספה מכוננת נבחרת" תחל לפעול לא יאוחר מ-1 באוקטובר.³ המועד לא היה

1 נתן אלתרמן, "שיחת בינים", הטור השביעי, דבר, 4.2.1949. © כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם.

2 פרוטוקול ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 13.1.1949, מועצת המדינה הזמנית, עמ' 10. אורי ידן, מנהל מחלקת החקיקה במשרד המשפטים, ציין כי הקמתן של "מנהלת העם" ו"מועצת העם", שהפכו ל"ממשלה הזמנית" ול"מועצת המדינה הזמנית" לא הייתה בגדר אקט מהפכני, שכן נבעה מתהליך התפתחות הדרגתי של מוסדות התנועה הציונית והיישוב. האקט הרבולוציוני היה הקמת המדינה, שהפכה את המוסדות הציוניים והיישוביים למוסדות שלטוניים ממלכתיים. ראו אורי ידן, "חוק המעבר לאסיפה המכוננת, 17.1.1949", ברק ושפניץ (עורכים), ספר אורי ידן, עמ' 79-80.

3 טל, הכרזת העצמאות, עמ' 566. על גיבוש תכניה של הכרזת העצמאות ראו גם שחר, הטיוטות המוקדמות.

שרירותי; הוא נבע מהחלטה 181 של עצרת האו"ם שהתקבלה ב־29 בנובמבר 1947, וביטא רצון להיצמד לרוחה אך בלי לדבוק בתאריכים הנקובים בה. בהחלטה נקבע שארץ ישראל תחולק לשתי מדינות עצמאיות, ערבית ויהודית, שביניהן יהיה איחוד כלכלי, וכן שמשטר בין־לאומי מיוחד יונהג בירושלים. באשר ללוח הזמנים נאמר בהחלטה כי לאחר השלמת פינוי הצבא הבריטי וסיום המנדט, לא יאוחר מ־1 באוגוסט 1948, יוקמו שתי המדינות והמשטר הבין־לאומי, וזאת "על כל פנים לא יאוחר מ־1 באוקטובר 1948". כמו כן נקבע שם כי מועצת הממשלה הזמנית של כל אחת משתי המדינות תקיים לא יאוחר משני חודשים לאחר השלמת יציאתו של צבא המעצמה המנדטורית בחירות לאספה מכוננת, שייערכו "על יסודות דמוקרטיים", משמע ב־1 בדצמבר.⁴ מכאן נגזר המועד הראשוני לקיומן של הבחירות לאספה המכוננת. היה זה לא רק מעשה דמוקרטי וצעד מתבקש כחלק מתהליך ייסוד המדינה החדשה, אלא גם נדבך מהותי בתהליך הצטרפותה של ישראל אל חיק המדינות הריבוניות והלגיטימיות במשפחת העמים.

השאיפה להקפיד על השלבים שקבע האו"ם ככל שהדברים תלויים ביהודים, נחשבה בהנהגת מפא"י יעד רב ערך בתהליך יצירתה של העצמאות המדינית היהודית ורכיב בהתמודדות כפולה. בזירה הפנים־ישובית – עם גורמים שחתרו לשחוק את מעמדה הפוליטי של מפא"י ולכרסם ככושרה להנהיג את היהודים אל עצמאותם; בזירה הבין־לאומית – עם גורמים שחתרו לטרפד את החלטת החלוקה.⁵ אולם עקב הקדמת מועד הקמת המדינה מ־1 באוקטובר ל־14 במאי, וביצוע מהלך זה בלי זיקה מוחלטת להתממשות יתר רכיבי החלטה 181 בגלל המציאות המלחמתית, התכוון בן־גוריון להקדים את מועד הבחירות לאספה המכוננת ל־1 באוקטובר. אלא שהתמשכות הקרבות, התהפוכות המדיניות וקצב הבשלת התהליכים הארגוניים־פוליטיים הפנימיים במדינה החדשה, גרמו לכך שבפועל נערכו הבחירות כעבור כמעט ארבעה חודשים. הן סימנו את תחילת סיום הפרק המהפכני בייסודה של ישראל.

הקמתה וקיומה של ישראל בראשית ימיה הושתתו על שורה של מרכיבים ותהליכים. נמנים עמם החלטתה של מליאת עצרת האו"ם ב־29 בנובמבר

4 החלטת האומות המאוחדות, עמ' 4-7; פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י, 8.1.1948, אמ"ע.

5 ראו למשל דברי אליהו דובקין (ראש מחלקת הארגון בהנהלת הסוכנות) בפתח ישיבת מרכז מפא"י שדנה בהיערכות המפלגה והיישוב לקראת העצמאות, פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י, 6.3.1948, אמ"ע.

1947, ההצלחה הצבאית בשדות הקרב בשנים 1947-1949, היציאה והגירוש של האוכלוסייה הפלסטינית מתחומי המדינה היהודית, העלייה המואצת של שארית הפליטה מאירופה ושל חלק ניכר מיהודי ארצות האסלאם, ההתגבשות המוסדית והסולידריות בימי משבר ומצוקה שהפגינה החברה היישובית, הגיבוי וההזדהות ברחבי העולם היהודי עם המאבק הציוני לעצמאות, העמדות שנקטו המעצמות הגדולות כלפי הסכך הארץ-ישראלי, חתימת ההסכמים לשביתת נשק עם מדינות ערב והגדרת תפקידיהן של הרשויות השונות במדינה החדשה, ובכללן נושא המשרה הייצוגית הבכירה (נשיא) ונושא המשרה האקזקוטיבית העיקרית (ראש הממשלה). אליהם ראוי לצרף את סגולות כושר הניווט בתנאי אי-ודאות מתמשכת ויכולת ההחלטה וההכרעה בנסיבות מלחמתיות הפכפכות שגילה בן-גוריון, כפי שהאיר שלמה אבינרי,⁶ וכן את הגיבוי הקריטי שקיבל למהלכיו במפלגתו, מפא"י. בגלל מרכזיותה של מפא"י ושל הדמויות הבכירות בה בתהליכי המעבר מיישוב למדינה, אבלית את נקודת המבט המפלגתית של חברה ואת הבירורים שערכו בסוגיות שנגעו להקמת המדינה, למבנה המשטר ולבחירות הראשונות. הזיקה ההדוקה בין מעמדו המפלגתי של מנהיג למעמדו בהנהגה הפוליטית חיונית להבנת עוצמתה היחסית של האישיות הפוליטית ולפענוח השפעתה היחסית בחיים הציבוריים, במיוחד בעת בחירות.⁷ הדבר יבוא לידי ביטוי בסדרת הפרשות ההיסטוריות שיוצגו וילובנו בספר.

בכתיבה ההיסטורית על התקופה נפוצה הנטייה המובנת להקדיש את מרב העיון לתחומים הצבאיים, להיבטים פוליטיים המתמקדים ב"נכבה" הפלסטינית ולמחלוקת בין הנרטיבים שעיצבו הצרדים שהיו מעורבים במלחמה. בשנים האחרונות, מציין יואב גלבר, ניכרת מגמה להפנות את תשומת הלב לחיים האזרחיים בעת המעבר מיישוב למדינה, וזאת בהמשך לעיון היסטוריוגרפי בהקשרים הנובעים מהתרחבות הפנורמה ההיסטורית והפנייתה אל הקמת המדינה ונגזרותיה וכפיתוח שלו. ספר זה, שבמוקדו היבטים פוליטיים פנימיים יישוביים וציוניים באותם הימים, משתלב במגמה ההיסטוריוגרפית האמורה הזאת.⁸ הוא מאמץ את קביעתו של זאב צחור, כי "הקמת מדינת ישראל התאפשרה במידה רבה בשל קיומה של מערכת מסועפת שזכתה לכינוי 'מדינה בדרך'", והונהגה בידי אנשי העלייה השנייה. המעבר מהמבנה הוולונטרי, שאפיין את תקופת

6 אבינרי, מקומו של מנהיג.

7 בראלי, פוליטיקה מפלגתית.

8 גלבר, התפתחויות. ראו גם טל, מלחמה בפלשתינה; גלבר, קוממיות ונכבה; מוריס, 1948; בריאון, אל מול פני המלחמה; קדיש (עורך), תש"ח ואילך.

היישוב, למסגרת מוסדית מוסמכת ומחייבת של מדינה ריבונית, שתואר באורה חלוצי בשיטתיות בידי מזכיר הממשלה הראשון זאב שרף בספרו **שלושה ימים**, נעשה ללא זעזועים ניכרים. במהלכו פינתה את מקומה העמימות השלטונית שאפיינה את השיטה היישובית לשיטה חדשה, שהתבססה על מרות המדינה.⁹

במחקר הנוכחי ביקשתי להתחקות אחר החיים הפוליטיים הישראליים עם בואה של שעת הריבונות באמצעות הבלטת כמה פרשות מרכזיות: הטלטלות שהביאו להקמת המסגרות השלטוניות בעת המעבר מחברה וולונטרית לדפוסים ממלכתיים, רגעי ההכרעה על הקמתה של מדינת ישראל, מערכת הבחירות לאספה המכוננת (שהפכה עצמה לכנסת הראשונה), המאבק על קבלת תמיכת ארצות הברית, ובמיוחד על הכרתה בישראל דה פקטו ודה יורה, ותקופת כהונתו של חיים וייצמן כנשיא מועצת המדינה וכנשיא המדינה. פרשות אלה ארוגות לעיתים זו בזו שתי וערב. רק שזירת מגוון החוטים הנמתחים לאורכן ולרוחבן מאפשרת רקימת תמונה מתקבלת על הדעת של ההתרחשות בזירות שונות, שההתפתחויות בהן אירעו בקצבים משתנים ולעיתים בלי זיקה הדדית ביניהן, לכאורה. לכן אף שציר סיפורנו הוא כרונולוגי ביסודו, ננדוד לפעמים אחורה וקדימה.

ההנחה שהדריכה את הבחירה לבחון את המציאות הפוליטית הישראלית בתיאור וניתוח הסוגיות הללו הייתה, שבלי הבנתן באמצעות פרימתן לסוגיות משמעותיות מפרספקטיבה היסטורית ולא דווקא מתוקף סערות הזמן (למשל, פיטורי הרמ"א, "אלטלנה", פירוק מטה הפלמ"ח) שחוו בני התקופה בעת ההתרחשות, אין לפענח נאמנה את משמעות הדפוסים המבניים שנקבעו בצומת השנים ההיסטורית של ראשית ימי המדינה. להערכתי מצויה בנושאים אלה פוריות שהיא קריטית לביאור טיבם של הדילמות, האתגרים והמאווים שעמדו בפני הזירה הפוליטית בישראל הצעירה. עם זאת יש לזכור כי ב־1948, כפי שמבהיר מרדכי בר־און, האירועים שהתרחשו בשטח היו בדרך כלל משמעותיים ומהירים יותר מאלה שהיו פועל יוצא של מהלכים פוליטיים ומגעים דיפלומטיים, ו"עתידה של ארץ ישראל נקבע בראש ובראשונה בשדה הקרב".¹⁰ התחושה האותנטית שרווחה ברוב שדרות היישוב הייתה שמדובר במלחמה קיומית. כתולדה מכך רק לעיתים מעטות ניתנה הדעת במערכת

9 צחור, שורשי הפוליטיקה, עמ' 11-20; שפירא, בין יישוב למדינה, עמ' 255; שרף, שלושה ימים.

10 בר־און, אל מול פני המלחמה, עמ' 238.

פרק רביעי

רגעי ההכרעה המדינית

ב־12 במאי 1948 נפתחה ישיבת הערב של מנהלת העם בדיון על מידת התקפות של הניסיון להשיג שביתת נשק בכל הארץ או לחלופין רק בירושלים. בישיבה זו התקבלה ההחלטה על הקמת המדינה ברוב של שישה נגד ארבעה "על חוט השערה", כך מקובל לספר בזיכרון הקולקטיבי הישראלי ולמחזור במערכת החינוך.¹ מזכיר מנהלת העם, זאב שרף, כתב בספר שחיבר כעבור עשור כי "בסוף הדיון המשולב הזה נפלה הכרעה בהרמת ידיים פשוטה של עשרת חברי מנהלת העם הנוכחים בישיבה; בשאלה אם לקבל הצעת שביתת הנשק שהוצעה על ידי המשלחת של ארצות הברית היתה מקופלת ההכרעה על הקמת המדינה. [...] היתה הצבעה ובשישה קולות נגד ארבעה הוחלט לדחות את ההצעה בדבר שביתת נשק; [...] ממילא נקבע שבעוד ימים שניים תקום המדינה".² הערת שוליים בספר תולדות ההגנה ובעקבותיה הערות עורכי יומן המלחמה של בן-גוריון, ידעו לפרט את שמות המצביעים בעד ונגד.³ בפרוטוקול הישיבה

- 1 המקורות והמחקרים המרכזיים בעניין זה הם: שרף, שלושה ימים, עמ' 97-99; בר־זוהר, בן-גוריון, כרך ב, עמ' 732-742; טבת, הדרך לאייר, עמ' 242-252 (מכאן המונח "על חוט השערה"); צחור, החזון והחשבון, עמ' 187-194; פלדשטיין, שלושה ימים בחודש, עמ' 361-365; נמרוד, ברירת השלום, עמ' 170-178; שרת, משה שרת והכרזת המדינה; עילם, ההיסטוריונים והכרזת המדינה; בראלי, מפלגה ממלכתית, עמ' 199-201.
- 2 שרף, שלושה ימים, עמ' 97-99. גרסה מעט אחרת יציג שרף לימים בריאיון לארכיון בן-גוריון: "בעצם לא היתה החלטה על הקמת המדינה, לא היתה הצבעה, ההחלטה היתה אם מקבלים שביתת נשק בירושלים על יסוד הסטטוס קוו הפוליטי בכל הארץ – על זה היתה ההצבעה. הנציב העליון הציע את זה". ריאיון עם זאב שרף, 12.8.1975, מראיין: יגאל דוניץ, אב"ג, המדור לתיעוד בעל פה.
- 3 סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך ג, חלק שלישי, עמ' 1792; בן-גוריון, יומן המלחמה, 1982, כרך א, עמ' 412 הערה 6; הנ"ל, יומן המלחמה, 1984, עמ' 6.

של מנהלת העם אין עדות לקיומה של הצבעה כזאת, כפי שגילה חוקר היחסים הבין-לאומיים אורי ביאלר כבר בשנת 1971.⁴ ככל הידוע הוא היה איש האקדמיה הראשון שנחשף לפרוטוקול זה. פומבי להיעדר ההצבעה (ולכל הפחות להיעדר תיעודה) ולדילמות הרבות המתעוררות על רקע זה ושנגזרות מכאן, העניק ההיסטוריון יורם נמרוד במאמר עיתונאי שחיבר בעת ששקד על כתיבת עבודת הדוקטור שלו. הוא סיים את מאמרו בפנייה אל הקורא: "כל עוד תתמיד בספק לגבי מוסכמות ישנות כחדשות – אין חלקך עם עבדי המיתוס".⁵

ההכרעה בווינגטון

עשרה ימים לפני קץ המנדט הבריטי, כתב קליפורד ב-4 במאי את הקווים המנחים שידריכו את התנהלותו בימים הבאים, וממילא, כפי שיסתבר בתום פרק זמן זה, את התנהלותה של ארצות הברית בהנהגתו של טרומן על אפס וחמתם של בכירי מחלקת המדינה. ראשית, "הכרה [במדינה היהודית] תואמת למדיניות ארצות הברית מראשיתה". שנית, "מדינה יהודית נפרדת היא בלתי נמנעת. היא תקום בקרוב". שלישית, "ככל שהדברים קשורים לרוסיה, מוטב שנגקוט מהלך של הכרה". רביעית, "הכרה היא בלתי נמנעת. מדוע לא כעת".⁶ בשעה שקליפורד חידד את הצורך בהכרה במדינה היהודית העומדת לקום וקשר את ההתנהלות האמריקנית בנדון לעימות הבין-גושי, נועדו בכירי מחלקת המדינה בראשות מרשל עם יהודה לייב מאגנס, נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. מאגנס המליץ להם, בין היתר, לקטוע את תזרים המזומנים של ארגון ה"הגנה", שעלותו ארבעה מיליון דולר בחודש, כדי ל"עצור את מכונת המלחמה היהודית בארץ ישראל". מרשל תיאר את דברי מאגנס כ"דיווח הישיר ביותר על הנעשה מארץ ישראל שהוא שמע" ודאג להפגישו עם טרומן.⁷

4 ביאלר, דוד בן-גוריון ומשה שרת, עמ' 69. ביאלר היה לימים פרופסור במחלקה ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים.

5 יורם נמרוד, "הרחליל: נסיבותיה הנסתרות של הכרזת העצמאות", הנ"ל, מפגש בצומת, עמ' 127-141; הנ"ל, ברירת השלום, עמ' 176-177.

6 רישום בכתב ידו של קליפורד המצוי בתיקו, 4.5.1948, הערת עורך, FRUS, 1948, כרך 5, עמ' 906.

7 דו"ח מרשל על הפגישה עם מאגנס, 4.5.1948, שם, עמ' 901-904. טרומן אמנם נפגש עם מאגנס, כחלק מההתחזות שלו למי שמתחשב בבקשות מחלקת המדינה. ראו גם